

ÜNİVERSİTEYE BAŞLAYAN ÖĞRENCİLERİN SİGARA İÇME ALIŞKANLIKLARI

Canan GÜNDÜZ TELLİ*, Zeynep AYTEMUR SOLAK**, Duygu ÖZOL***, Abdullah SAYINER**

* Ege Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, İZMİR

** Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, İZMİR

*** Fatih Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, ANKARA

ÖZET

Çalışmamızda üniversiteye yeni başlayan gençlerde mevcut sigara içme durumunun belirlenmesi, sigara içmeye yöneltici nedenlerin ve gençlerin sigaraya bakış açısının saptanması amaçlanmıştır. 3533 (%49.3 erkek, %50.7 kız) öğrenciye üniversitemize kayıt sırasında 20 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Öğrencilerin 985'inin (%27.9) sigara içtiği, %56'sında babasının, %30'unda annesinin sigara içme öyküsünün bulunduğu saptanmıştır. Aile bireylerinin sigara içmesi ile öğrencilerin sigara içme alışkanlığı arasında anlamlı ilişki vardır ($p<0.01$). En sık sigaraya başlama nedenleri, arkadaştan etkilenme (%83.7) ve merak (%38.3) olup, sigara içenlerin başlama yaşının 15-17 yaş arasında yoğunlaştığı bulunmuştur. Sigara içen bireylerin %62.1'nin yabancı marka kullandığı, yabancı marka tercihi ile şehirde yaşama arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır ($p<0.01$). İçenlerin %84'ünün bırakmayı istediği, %68'inin bırakmayı denediği, deneyenlerin %82'sinin ilk 1 yıl içinde tekrar başladıkları belirlenmiştir. Sigara bağımlılığının lise çağında yoğunlaşması, bu öğrencilerin sigarayı bırakmaya istekli ancak "eylemsiz" olmaları; bilgilendirici ve motive edici çalışmaların bu yaş grubunda artırılması ve sigaraya başlamayı engelleme mücadelesinin başlatılması gerektiğini düşündürmüştür.

Anahtar kelimeler: Anket, öğrenciler, sigara içimi

SUMMARY

Smoking Habits Among Newly Registered University Students

The aim of our study was to determine the smoking habit among the youngsters, who are newly registered university students and also the possible causes directing them to smoke and the viewpoint of these students to cigarette smoking. During the registration period of our university we conducted a 20-item questionnaire to 3533 students (49.3% male and 50.7% female). The number of smoking students was 985 (27.9%) and the smoking rates among their fathers and mothers were 56% and 30% respectively. There was a significant relationship between the parents' and the students' smoking habit ($p<0.01$). The reasons for starting smoking were the influence of their friends (83.7%) and curiosity (38.3%). The age of starting smoking was mostly between 15 to 17 years. Among smokers, 62.1% were consuming foreign brand cigarettes and there was a significant relationship between consumption of foreign brand cigarette and living in the city ($p<0.01$). The rates of the intention to quit smoking was 84%, trying to quit was 68% and restarting smoking in the following year was 82%. Smoking addiction affecting a higher number of teenage

Yazışma adresi: Uzm. Dr. Zeynep AYTEMUR SOLAK, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, İZMİR

Tel: (0232) 3881423 Fax: (0232) 3887192

e-mail: zaasolak@med.ege.edu.tr

Alındığı tarih: 03.10.2003, kabul tarihi: 07.04.2004

students, and those students being willing to quit but remaining passive; it is necessary to increase the number of informative and motivating activities for this age group and to initiate "prevention of starting to smoke campaigns", targeting especially the parents.

Key words: *Smoking cigarettes, students, questionnaire*

GİRİŞ

Adelosan ya da genç erişkin çağda sigaraya başlamayan bireylerin, daha sonraki dönemlerde sigaraya başlamaları genellikle beklenmemektedir. Günümüzde sigara içenlerin çoğunluğu sigara içmeye 25 yaşından önce, sıklıkla da çocukluk ya da adolosan çağda başlamaktadır. Gelir düzeyi yüksek ülkelerde her on kişiden sekizi sigara içmeye 13-19 yaş arasında başlarken, düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde ise bireylerin çoğunlukla yirmili yaşların başlarında içmeye başladıkları, son zamanlarda bu eğilimin daha genç yaş grubuna doğru yöneldiği görülmektedir⁽¹⁾. Dünya Bankası verilerine göre gelir düzeyi yüksek ülkelerde gün başına sigaraya başlayan çocuk ve genç sayısının 14-15.000, orta-düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde ise bu rakamların tahminen 68-84.000 arasında değiştiği bildirilmektedir⁽¹⁾. Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye’de de çocukluk ve gençlik döneminde sigara içme eğiliminin giderek arttığı ileri sürülmektedir. Tüm ülkeyi temsil eden PİAR çalışmasına göre 15-18 yaş grubu gençlerin sigara içme oranları %30’dur. Sigara içenlerin %39’u sigaraya 15-18 yaşlarında, %20’si ise 11-14 yaşlarında başladıklarını belirtmişlerdir. Bu araştırmaya göre sigara içme ölçütü olarak “paket taşıma” alınmıştır⁽²⁾. Eğer günde en az bir tane içmek kriter alınırsa gençlerdeki sigara içme oranlarının daha yüksek olacağı düşünülebilir. Günümüzde gençlerde sigaraya başlama eğilimini etkileyen uluslararası sigara tekellerinin taktikleri de dahil olmak üzere pek çok faktör vardır. Dolayısıyla gençleri tehdit eden bu zararlı alışkanlığı kontrol altına almak için yapılacak çalışmalar, ciddi boyutta mücadeleye gerektirmektedir. Sigaraya başlamayı önlemek, bu mücadelenin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Yapılacak sigara karşıtı çalışmaların yönünü ise gençlerin sigara alışkanlığı ile ilişkili tutumları ve bunu etkileyen faktörlerin iyi bilinmesi belirleyecektir. Çalışmamızda liseyi bitirip üniversiteye yeni başlayan

gençlerde mevcut sigara içme durumunun belirlenmesi, sigara içmeye yöneltici nedenlerin ve gençlerin sigaraya bakış açısının saptanması amaçlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Ege Üniversitesi’ne 1999-2000 öğretim yılında kayıt için başvuran öğrencilere kayıt işlemlerini yaptıkları gün sağlık personeli gözetiminde anket uygulanmıştır. Öğrencilere anketin amacı ve istemeyenlerin katılmayacağı konusunda ön bilgi verilmiştir. Anket, “TUATLD”/DSÖ sigara anketi temel alınarak hazırlanmış ve 20 sorudan oluşmuştur. Olguların demografik özellikleri, sigara içme ve nikotin bağımlılığı durumu, deneme yaşı, aile bireylerinde sigara içme alışkanlığı, sigara-hastalık ilişkisi, marka tercihleri ve sigarayı bırakma konusuna bakış açıları sorgulanmıştır. Sigara içimi ile hastalık ilişkisinin sorgulandığı soruda çeşitli hastalıklar verilerek, birden fazla hastalığı işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Sorudaki şıklarda sinüzit, kronik bronşit, astım, akciğer kanseri, larinks kanseri, kalp damar hastalığı, ülser, karaciğer hastalığı, verem, hamilelikte bebeğin yetersiz gelişimi yer almıştır. Sigara kullanma ölçütü, günde en az 1 adet sigara içmek olarak kabul edilmiştir. Toplam 3533 öğrencinin doldurduğu anket sonuçları değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen verileri değerlendirmek için SPSS paket programında ki-kare, t-test, varyans analizi yöntemleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Anket sonuçları değerlendirmeye alınan öğrenci sayısı 3533 olup, % 49.3’ü erkek, %50.7’si kız öğrencidir. Yaş ortalaması 18.7±2.0’dır. Öğrencilerin 2181’i (%62.1) şehirde, 1171’i (%33.3) kasaba ya da ilçede yaşadıklarını bildirmişlerdir. Üniversiteye başladığı

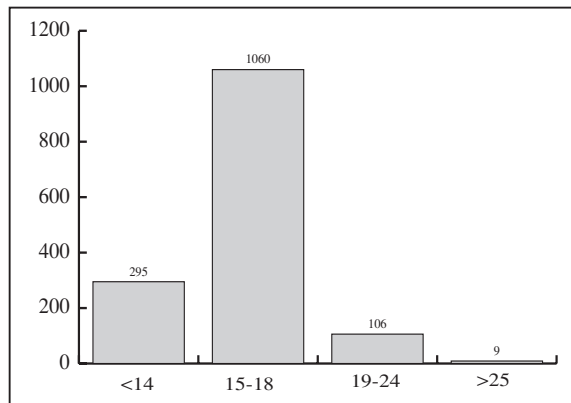
sırada sigara içen öğrenci sayısı 985 (%28) olarak belirlenmiştir ve bunların %40'ı kız, %60'ı erkektir. Bu olgular arasında >10 adet/gün sigara içenlerin oranı %32.9'dur (Tablo I). Sigarayı hiç denemeyen öğrenci sayısı 1755 (%49.6), üniversiteye başladığı sırada sigara içmeyenlerin toplam sayısı ise 2548'dir (%72).

Tablo I: Günde İçilen Sigara Sayısına Göre Öğrencilerin Dağılımı

Sigara tüketimi	n (%)
<5 adet/gün	322 (%32.7)
5-10 adet/gün	339 (%34.4)
11-20 adet/gün	251 (%25.5)
≥21 adet/gün	73 (%7.4)
Toplam	985 (%100)

Tüm öğrencilerin %56'sının babasında, %30'nun annesinde, %28'nin kardeşinde sigara içme öyküsü saptanmıştır. Sigara içen ve içmeyen öğrenciler için bu oranlar Tablo II'de verilmiştir. Aile bireylerinin sigara içme öyküsü ile sigara içen öğrenciler arasındaki ilişki anlamlıdır (p<0.01). Sigaraya başlama yaşının 15-17 yaş arasında yoğunlaştığı belirlenmiştir (%60.4). Başlama yaşı ortalaması 16.3 ± 1.8'dir (6-26 yaş). Sigaraya başlama yaşı dağılımı, şekil I'de verilmiştir. Sigara içen öğrencilerin %62.1'nin yabancı markayı tercih ettikleri, yabancı marka tercihi ile şehirde yaşama arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır (p<0.01). Sigaraya başlama nedenleri ya da başlarken etkilendikleri faktörler içinde arkadaş çevresinin ön planda olduğu dikkati çekmektedir (Tablo III). Öte yandan sigara içen öğrencilerin aile bireylerinde içme oranı anlamlı olarak yüksekken, sigaraya başlarken etkilendikleri faktörler içinde düşük oranda yer alması, dikkati çeken bir diğer bulgu olmuştur.

Şekil I: Sigara İçenlerin Başlama Yaşı Dağılımı

Tablo II: Öğrenci ve Öğrenci Ailelerinin Sigara İçme Alışkanlıkları

	Sigara içmeyen öğrenci (n=2548)	Sigara içen öğrenci (n=985)	p
Babası sigara içen	1630 (%64)	729 (%74)	< 0.01
Annesi sigara içen	789 (%21)	394 (%40)	< 0.01
Kardeşi sigara içen	591 (%23)	388 (%39)	< 0.01

Tablo III: Öğrencilerin Sigaraya Başlarken Etkilendiklerini Belirttikleri Faktörler

Başlamada etkili faktörler	%
Arkadaş etkisi	83.7
Merak etme	38.3
Ortama uyum sağlama	16.9
Aile bireylerinin içiyor olması	10.2
- Anne	1.9
- Baba	5.6
- Kardeş	2.7
Filmler	2.9
Reklamlar	1.3

Ankette sigara ile ilişkili hastalıkların sorgulandığı soruyu yanıtlayan öğrenci sayısının 1/5 düzeyinde kaldığı belirlenmiştir. Akciğer kanseri, larinks kanseri, kardiyovasküler sistem hastalıkları, kronik bronşit gibi sigarayla ilişkili hastalıkları ve gebelikte bebeğin yetersiz gelişimine etkisini bildiren şıkları işaretleyen öğrenci sayısının 725 (%20.5) olduğu saptanmıştır. Soruyu yanıtlayan bu öğrencilerden sigarayla doğrudan ilişkisi olmayan sinüzit, ülser, karaciğer hastalığı, tüberküloz gibi hastalıkları işaretleyenlerin oranı ise ortalama %6'dır. Sigara içen öğrencilerde başlama yaşı ile günde içilen sigara sayısı arasında negatif korelasyon bulunmuştur (p<0.01). Diğer yandan öksürük, balgam çıkarma, nefes darlığı, hırıltılı solunum yakınmaları sigara içen öğrencilerde, içmeyenlere göre anlamlı olarak daha fazladır (Tablo IV). Sigara içme süresi ile semptom sıklığı arasında da pozitif korelasyon vardır (p<0.01).

Tablo IV: Solunumsal Semptomların Dağılımı

Solunumsal Semptomlar	Sigara içen öğrenciler (n=985)	Sigara içmeyen öğrenciler (n=2548)
Öksürük*	480 (%48.7)	312 (%12.3)
Balgam çıkarma*	105 (%10.6)	51 (%2)
Kanlı balgam çıkarma*	31 (%3.1)	11 (%0.5)
Hırıltılı solunum*	20 (%2.0)	7 (%0.3)
Nefes darlığı*	14 (%1.4)	6 (%0.2)

*p<0.01

Sigarayı bırakmayı düşünme, bırakmayı deneme konusunda öğrencilere yöneltilen soruların yanıtlarına göre ise içenlerin %84'ü bırakmayı istemektedir. Öğrencilerin %68'i bırakmayı denemiş, deneyenlerin %82'si ilk 1 yıl içinde tekrar başladıklarını bildirmişlerdir. Sigarayı bırakma poliklinikleri konusunda %21'nin herhangi bir fikri yoktur. Yararlı olacağına inanmayanların oranı %23 iken, %37'si yararlanılacağını ve mutlaka olmaları gerektiğini düşünmektedirler.

TARTIŞMA

Üniversiteye yeni adım atan gençlerde uyguladığımız bu anket çalışmasında sigara içme sıklığı, en az 1 adet/gün kriter alındığında %28 olarak bulunmuştur. Lise dönemi bağımlılığın geliştiği dönem olarak dikkati çekmektedir. Sonuçlarımız, üniversiteye henüz başlayan öğrenciler üzerinde yürütüldüğünden lise döneminde sigara içme alışkanlığını değerlendirmektedir. Bu değerlendirme aynı zamanda pek çok farklı il ya da ilçeden gelen olguların genel sonucunu yansıtmaktadır. Çalışmamızda PİAR araştırması verilerine yakın bir sonuç elde edilmiştir⁽²⁾. PİAR çalışmasında paket taşıma ölçüt alınırken bu çalışmada en az 1 adet/gün içilmesi kriter alınmış olmasına rağmen sigara içme sıklığı açısından sonuçlar benzerdir. İzmir ili lise ve dengi okullarda yürütülen ve lise 2. sınıf öğrencilerine uygulanan bir anket çalışmasında sigara içme oranı %23.2'dir⁽³⁾. Manisa'da ise yaş ortalaması 16 olan 1052 lise öğrencisinde içme oranı %29.1 olarak bulunmuştur⁽⁴⁾. Çeşitli araştırma verileri, orta-lise düzeyi okul öğrencilerinde sigara içme prevalansını %13.1-43 arasında bildirmektedir⁽⁵⁻⁸⁾. Ülkemizde PİAR araştırmasından sonra yapılan çalışmaların çoğunda lise dönemi öğrencilerinde sigara içme sıklığının benzer düzeylerde saptanmış olması, en azından son 10 yıl içinde dikkati çekecek boyutta bir artış eğiliminin olmadığı düşüncesini akla getirmektedir. Sigaraya başlama yaşı bazı çalışmalarda ortalama 13 olarak verilmekle birlikte^(3,4,9) çalışmamızda ortalama 16 olarak belirlenmiştir. Üniversiteye yeni başlayan öğrencilerde sigara alışkanlığı üzerine yapılan dört yıllık kohort çalışmada 1575 öğrencinin anket sonuçları

değerlendirilmiş, sigara içme sıklığının %17 olduğu bu çalışmada da benzer şekilde başlama yaşı ortalaması 16.5 olarak bulunmuştur⁽¹⁰⁾. Bir lise anket çalışması da sigara içenlerin %52.7'sinin 15 yaşından sonra başladıklarını göstermiştir⁽¹¹⁾. Üniversiteye başlayanlarla yapılan çalışmalarda sigaraya başlama yaşı ortalamasının daha yüksek çıkmasının nedeni, lise dönemi anketlerinde yaş ortalamasının daha küçük olması ve bu dönemde henüz bir kısım öğrencinin sigaraya başlamamış olması ile açıklanabilir. Okullarda sınıf düzeyi arttıkça sigara içme sıklığı da artmaktadır. Pek çok çalışmada merak etme, sigaraya başlamada önde gelen etkenlerden biri olarak göze çarpmaktadır^(4,8,9,12). Büyük bir öğrenci grubu ile gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda ise merak etme, 2. sırada yer alırken arkadaş etkisinin %80'den fazla öğrenci için en önemli unsur olduğu dikkati çekmektedir. Düzce'de lise öğrencilerinde yapılan çalışma da arkadaş etkisini %76 olarak vermektedir⁽¹¹⁾. Çoğu çalışmaya göre en çok özenilen ve örnek alınan kişiler arkadaşlardır^(13,14). Amerika'da adölesanlarda sigara kullanma nedenlerini araştırmak için kurulan Tütün Kontrol Şubesinin araştırma sonuçları, adölesanlarda kendi kişisel mesajlarının en önemli kaynağının aile bireyleri ve akranları olduğunu göstermiştir⁽¹⁵⁾. Çalışmamızdan elde edilen bir diğer önemli sonuca göre, içen gruptakilerin aile bireylerinde sigara içme oranı, sigara içmeyen öğrenci ailelerine göre anlamlı olarak daha yüksektir. Benzer sonuçlar, farklı çalışmalarda da verilmekte, ebeveynlerin sigara içmesinin günlük düzenli sigara içme alışkanlığının gelişmesinde güçlü belirleyici olduğu vurgulanmaktadır^(10,16).

Uyguladığımız ankette, etkilendikleri faktörler arasında ilk sıralarda yer almamakla birlikte aile etkisinin rolü yadsınamaz görünmektedir. İlginç olarak bu etki, öğrenciler tarafından başlamayı kolaylaştıran bir unsur olarak algılanmamıştır. Elde ettiğimiz bu sonuç, küçük yaşlardan itibaren sigara içilen ortamda yaşamının, sigara içmenin doğal bir davranış biçimi olarak benimsenmesine neden olduğu şeklinde yorumlanabilir. Sonuçlarımıza göre şehir merkezlerinde yaşayan öğrencilerde yabancı marka sigara tüketimi, kırsal alanlarda yaşayanlardan anlamlı olarak daha fazladır. Bu da sosyal çevre koşulları ve medyanın etkisini ön plana çıkaran bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Gençlerin sigara içme ve marka seçimlerinde basın yayın organları aracılığıyla aldıkları temel mesajların önemli düzeyde etkili olduğu bilinmektedir⁽¹⁵⁾. Her ne kadar anket cevaplarına göre medya aracılı faktörler geri planda kalmakta ise de bu sonuçlarla gençlerde özellikle reklamların gizli ve dolaylı etkisi ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmadan çıkarılabilecek önemli bir başka sonuç; öğrencilerin sigara ve hastalık ilişkisi konusundaki ilgisizliğidir. Sigara ve hastalık ilişkisine dair soruya yanıt verenlerin sigara ile ilişkili hastalıkların farkında oldukları gözlenmekle birlikte öğrencilerin önemli bir kısmı (%79.5) bu soruyu cevaplamadıkları için bu yaş grubunda sigara ve hastalık ilişkisi konusundaki bilgi düzeyi hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmak güçtür. Konuyla ilgili soruya cevap veren olgu sayısının %20 düzeyinde olması, bu konudaki bilgi eksikliğini akla getirmektedir. Ancak ülkemizde lise düzeyindeki öğrencilerde sigaranın zararlarının da sorgulandığı bir anket çalışmasında mesane, akciğer, larinks, ağız kanseri, kardiyovasküler hastalık ve bronşit gibi hastalıkların sigara ile ilişkisini bildiklerini doğrulayanların oranı %43-96 arasındadır⁽⁴⁾. Aynı ilden farklı bir çalışmada da veriler, öğrencilerin sigara ve zararları, hastalık ilişkisi konusunda bilinçli olduklarını destekler niteliktedir⁽⁹⁾. Bizim elde ettiğimiz aksine sonuçlar ise, lise döneminde öğrencilerin sigara konusundaki eğitimlerinin önemini vurgulamak açısından anlamlı olabilir. Diğer yandan bireylerde sigara içmenin sağlık açısından taşıdığı riskler konusundaki bilginin en iyi olasılıkla bile kısmi olduğu ve bu yetersizliğin özellikle düşük ve orta gelir düzeyine sahip ülkeler için söz konusu olduğu da bilinmektedir⁽¹⁾. Üstelik gençlerin sağlıklarına daha az önem verme nedeniyle hastalıklarla ilgili bilgileri algılama konusunda daha duyarsız oldukları düşünülebilir. Nitekim 13-19 yaş grubundaki bireylerde sigara içmenin ileri bir tarihte sağlıklarını etkileyeceği konusundaki uyarılar, sigara içme eğilimlerini etkilemekte yeterli olmamaktadır. Bu yaş grubunda etkili olabilecek en doğru yöntem, sigara ücreti ve tüketim vergilerini artırmayı da içeren geniş kapsamlı tütün kontrol programlarını uygulamak olacaktır^(17,18). Toplum ve medyayı esas alan aktivitelerle birleştirilmiş okul eğitim programları, ülkemiz açısından bir kazanç olan, dolaylı

veya doğrudan reklam yasağı ve sigara içme yasağı getiren 4207 sayılı kanunun işlevsellik kazanması, genç nüfusta sigara içme eğilimini azaltmada başarıyı sağlayabilecek programlardır.

Anket sonuçlarımıza göre sigara içenlerin %84'ü sigarayı bırakmayı istemektedir. Bırakmayı deneyenlerin ise %82'si ilk bir yıl içinde tekrar başladıklarını bildirmişlerdir. Diğer çalışmalarda da benzer oranlara rastlamak mümkündür^(8,9). Çoğu içen öğrenci bırakmak istiyor görünse de, bırakma girişimi ve süreklilik konusunda yeterince motive değildir. Diğer yandan bırakma girişimindeki başarısızlık oranı, bu yaş grubu için şaşırtıcı olmadığı halde bırakmayı düşünme ve deneme oranlarının erişkinlerinkine yakın düzeyde olması ümit vericidir. Sonuç olarak, toplumumuzun karşı karşıya olduğu ciddi bir halk sağlığı sorunu vardır. Bu sorunun çözümü için öncelikle gençlerin korunması gerekmektedir. Bu korunma için okul politikalarının geliştirilmesi, tütün kullanımındaki sosyal faktörler, akranlar arası etkileşimi önleme ve reddetme becerileri konularında bilgi sağlanması dahil ciddi eğitim programlarının gündeme getirilmesi, okulları hedef alan eğitimlere mümkün olduğu ölçüde ailelerin aktif olarak dahil edilmeleri gerekmektedir. Sigaraya başlama çağındaki bireylere bu dönemde ulaşmanın en kolay yolu okullar olmakla birlikte kitle haberleşme araçları ve diğer sosyal kurumların da dahil olacağı merkezi ve sistematik projelere gereksinim vardır.

KAYNAKLAR

1. World Bank. Curbing the Epidemic: Governments and the Economics of Tobacco Control. 1999 Washington, World Bank.
2. Sigara alışkanlıkları ve sigara ile mücadele kampanyası kamuoyu araştırması raporu, PİAR, Ocak 1988.
3. Göksel T, Cirit M, Bayındır Ü. İzmir ili öğrencilerinin sigara alışkanlığını etkileyen faktörler. *Toraks Dergisi* 2001;2:49-53.
4. Çelik P, Esen A, Yorgancıoğlu A, ve ark. Manisa ilinde lise öğrencilerinin sigaraya karşı tutumları. *Toraks Dergisi* 2000;1: 61-66.
5. Yorgancıoğlu A, Danacı AE, Çelik P, ve ark. Attitudes of the high school teachers and students towards smoking: Two sides of the story. *Turkish Respir Journal* 2002;3:43-47.

6. Önder R, Egemen A. Lise çağı gençliğinin sigara içme durumu. *Türk Hij Den Biyol Derg* 1987;44:121-30.
7. Kocabaş A. Orta dereceli okul öğrencilerinde sigara içme alışkanlığı. *Ankara Tıp Mecmuası* 1988;41:9-22.
8. Tümerdem Y, Ayhan B, Emekli U ve ark. İstanbul kentinde öğrenim gençliğinde sigara içme olayı etkinliklerinin araştırılması. *Solunum* 1986;2:412-16.
9. Karlıkaya C. Edime'de lise öğrencilerinde sigara içme prevalansı. Kaçakçılık, reklamlar ve ergenlerin sigaraya ulaşması. *Toraks Dergisi* 2002;3:6-12.
10. Uçgun İ, Metintaş S, Özdemir N ve ark. Üniversiteye yeni başlayan öğrencilerde ve ailelerinde sigara alışkanlığı: dört yıllık kohort çalışması ilk sonuçları. *Tüberküloz ve Toraks Dergisi* 1999;47:3-5-310.
11. Arbak P, Erdem F, Karacan Ö ve ark. Düzce Lisesi öğrencilerinde sigara alışkanlığı. *Solunum* 2000;2:17-21.
12. Sağlam L, Kaynar H, Görgüner M ve ark. Erzurum ilinde sigara içme alışkanlığının araştırılması. *Solunum Hastalıkları* 2000;11: 148-153.
13. Gaeta G, Del Castello E, Cuomu S ve ark. Familial and friends who smoke: influence on adolescents. *G Ital Cardiol* 1998;28:259-66.
14. Flay BR, Hu FB, Richardson J. Psychosocial predictors of different stages of cigarette smoking among high school students. *Preventive Medicine* 1998;27:9-18.
15. Crawford MA. The Tobacco Control Network Writing Group. "Cigarette smoking and adolescents: Messages they see and hear". *Public Health Reports* 2001;116 (Suppl 1):203-215.
16. Patton GC, Carlin JB, Coffey C, ve ark. The course of early smoking: a population-based cohort study over three years. *Addiction* 1998;8:1251-1260.
17. Preboth M. NCI report on adolescent smoking prevalence. *American Family Physician* 2002;65:2389.
18. Bitton A, Fichtenberg C, Glantz S. Reducing smoking prevalence to 10% in five years. *JAMA* 2001;286:2733-2734.